

Indoktrinaatio tutkimuskohteena

Mikäli tiedotusopissa ei pelätä vaikeita tehtäviä, ei ole syytä tinkiä siitä että tavoitteeksi on asetettava *sellaisen teorian luominen jonka avulla joukkotiedotuksen sisällöstä, kun sen peruspiirteet tunnetaan, voidaan tehdä vaikutusta koskevia päätelmiä*. Tällöin on tehtävä ero propagoivan ja indoktrinoivan sisällön välillä, sillä koska propagoivan joukkotiedotuksen keskimääräinen vastaanottaja tiedostaa sen että hänen yritetään vaikuttaa, se mutkistaa ja vaikeuttaa joukkotiedotuksen vaikutusta (vrt. Nowak, Carlman ja Wärneryd 1968, 97 ja 98 sekä 105). Edelleen ei ole realistista kuvitella kyseistä teoriaa voitavan pelkistää niin yksinkertaiseksi, että päätelmiä indoktrinoivankaan joukkotiedotuksen vaikutuksesta voitaisiin tehdä ilman tietoa vastaanottajien joistakin ominaisuuksista, indoktrinaatiosisällöltään samanlaisen joukkotiedotuksen toistumistiheydestä jne.¹ Joka tapauksessa kyseisen teorian aikaan saaminen merkitsisi tiedotusopissa olennaista edistysaskelta ja kenties ainoa mahdollista tietä yhteen päin, sillä indoktrinaatiossa on olennaisesti kysymys joukkotiedotuksen pitkäaikaisesta vaikutuksesta jota nykyisellään ei tunneta (vrt. Allardt ja Littunen 1961, 324 ja 326).

Kohti kyseistä teoriaa pyrkiminen on kuitenkin vain yksi niistä lähestymistavoista, jotka tulevat kysymykseen indoktrinaation tutkimusta kehitettäessä.

1 Indoktrinaatio ja tuleva tutkimus

Indoktrinaation tutkimusta on syytä kehittää eteen päin seuraavalla neljällä eri tasolla:

1. *indoktrinaation mekanismit*,
2. *indoktrinaatiosisältö*,
3. *joukkotiedotusinstituutiot* sekä
4. *koko yhteiskunnallinen järjestelmä (makrotaso)*.

Mekanismin tasolla on psykologisen tutkimuksen alalla syvennettävissä [...] näkemys oppimisen, sanallisen ja kuvallisen kielen sekä adaptaation suhteesta indoktrinaatioon [...] Erityisen tärkeää on tällöin *kognitiivisten välitysprosessien*

kokeellinen tutkiminen (vrt. Nupponen 1969, 33). Kokeellisesti on syytä pyrkiä tutkimaan myös indoktrinaation teorian yhtä keskeistä asiaa: sitä missä määrin ja millä edellytyksillä joukkotiedotuksen vastaanottajat kykenevät tiedostamaan vaikutusyritykset toisaalta *hegemonian suuntaisessa* ja toisaalta *sen vastaisessa* joukkotiedotuksessa. Niin ikään on selvitettävä kokeellisesti [...] *venymisrajan* käsitettä: kysymystä siitä missä määrin ja millä edellytyksillä indoktrinoiva joukkotiedotus "venyttää" vastaanottajan tajuntaa, ts. saa hänet passiivisesti omaksumaan sellaisiakin mielipiteitä ja asenteita (periaatteessa jopa arvoja) joita hän vaikuttamisyrityksen tiedostaessaan ei hyväksyisi.

Kokeellisen tutkimuksen arvoa korostettaessa on samalla muistettava sen rajoitukset. Indoktrinaation mekanismien tutkimukseen pätee suuri osa siitä mitä Nummenmaa, Takala ja Wright (1966, 465) ovat kirjoittaneet persoonallisuuden psykologiasta: "Yhtenäinen persoonallisuuden psykologian esittäminen ei kuitenkaan ole mahdollista tai tarkoituksenmukaista puhtaasti kokeellisella pohjalla pysyen, koska suuri määrä persoonallisuusteorioita perustuu muunlaiseen kuin kokeelliseen tietoon, ja lisäksi niissä joudutaan suorittamaan sellaisia yleistyksiä, joihin ei itse asiassa ole riittäviä perusteluita olemassa. Tämä johtuu tutkittavien riippuvuussuhteiden kompleksisesta luonteesta, joka aiheuttaa sen, että monisäikeisimmissä kysymyksissä kokeellinen tekniikka vaivoin tavoittaa niitä tarkkoja diskriminaatioita kokemusten tai tilanteiden piirissä, jotka ovat esim. elämyksellisesti ilmeisiä."

Indoktrinaation mekanismien ongelma kytkeytyy lopuksi *sosiaalisaation* ongelmaan. Tämä käsite jakaantuu *ilmi-* ja *piilososiaalisaatioon*, joista viimeksi mainittu tarkoittaa "tietojen ja asenteiden omaksumista, joilla ei ole poliittista sisältöä mutta jotka kuitenkin heijastuvat henkilön poliittisessa käyttäytymisessä tai ylimalkaan voivat jossakin tilanteessa osoittautua poliittisesti relevanteiksi" (Eskola 1971, 258).

Epäilemättä joukkotiedotus indoktrinaation mekanismien avulla edistää juuri kyseistä piilososiaalisaatiota. Tietojemme edelleen kartuttamiseksi tarvitaan kokonaisvaltaista piilososiaalisaation ja ylimalkaan koko sosiaalisaation prosessin tutkimusta, jossa joukkotiedotuksen osuutta tarkastellaan rinnan yhteiskunnan muiden instituutioiden osuuden kanssa, tutkien sekä niiden yhteisiä piirteitä että keskinäisiä eroavuuksia (vrt. Hemánus 1971 c, 288-289). Tässä yhteydessä on muistettava että ainakaan ns. pluralistisessa yhteiskunnassa yksilöiden sosiaalistaminen ei ole määrätietoisesti suunniteltu eikä ohjelmoitu prosessi, mutta siitä huolimatta että eri instituutioissa työskentelevät sosiaalistajat uskovat toimivansa vapaasti ja omaehtoisesti, sosiaalistamisen sisältö kuitenkin on voittopuolisesti sopusoinnussa vallitsevan talous- ja yh-

teiskuntajärjestelmän ja siihen kytkeytyvien hegemonisten käsitysten kanssa (vrt. Wächter 1968, 168-169). Toisin sanoen myös sosiaalistaminen eri muotoineen on osa yhteiskunnan ympärilleen rakentamaa eräänlaista suojamuuria. Sen perusolemuksesta voidaan hankkia tietoa yhdistämällä indoktrinaation mekanismien tutkimus makrotason tutkimukseen.

Sisällön tasolla on sisällönanalyysin menetelmäarsenaalin keinoin mahdollista lisätä ja syventää joukkotiedotuksen indoktrinaatiosisällön tuntemusta, joka nyt on aivan liian puutteellista ja triviaalia. Tutkimusten hedelmällisyyden edellytys on selkeä ja jäsentynyt teoreettinen näkemys indoktrinaatiosta.

Indoktrinaation tutkimuksen ja sisällönanalyysin välistä suhdetta pohdittaessa on väärinkäsitysten välttämiseksi syytä kiinnittää huomiota seuraavaan näkökohtaan. Sovittujen "pelisääntöjen" mukaan sisällönanalyysillä tutkitaan vain sisällön *manifestia* eli *ilmissisältöä* (ks. esim. Borg 1968, 4-5 ja Holsti 1968, 600-601). Indoktrinaatio taas on tämän tutkimuksen lähtökohdissa määritelty *piilovaikuttamiseksi*. Mikään ei kuitenkaan estä tutkimasta sisällönanalyttisesti joukkotiedotuksen indoktrinaatiosisältöä, sillä tuolloin on kysymys juuri joukkotiedotuksen *ilmissisällön* sellaisen piirteiden tutkimisesta, jotka tiettyjen mekanismien avulla vaikuttavat vastaanottajaan ilman että tämä pääsäännön mukaan vaikutusta tiedostaa.

Toisin sanoen ei suinkaan tarvita esim. kahta erilaista ja erilaisista teoreettisista lähtökohdista lähtevää sisällönanalyysin metodologiaa, toista esim. propagandan ja toista indoktrinaation tutkimusta varten. Samat lähtökohdat sekä samat metodologiset perusoivallukset ja -sopimukset pätevät kumpaankin.

Joukkotiedotusinstituutioiden tason tutkimisen tarpeellisuutta on tiedotusopissa viime aikoina alettu korostaa (ks. esim. Furhoff 1971, 23). Indoktrinaatioprosessin selvittämisen kannalta instituutioiden tutkimuksen tärkein tavoite on *päätöksenteon* muotojen ja sisällön kartoittaminen ja erittelemine, koska päätöksistä julkaista tai jättää julkaisematta jotakin ym. päätöksistä käy ilmi vallitseva journalistinen kulttuuri. Puheena olevien päätösten yhteys kaupallisten tekijöiden kanssa on erityisen huomionarvoinen asia. Päätöksenteon tutkimusta varten on olemassa omaa metodiikkaansa, jota voidaan tässä soveltaa.

Jotta joukkotiedotuksen ja koko yhteiskunnan välinen läheinen yhteys ei jäisi pelkäksi hokemaksi josta tutkimustyössä ei seuraa mitään olennaista, on vihdoinkin korostettava myös *makrotason eli koko yhteiskunnan tason* tutkimuksen merkitystä. Koska talous- ja yhteiskuntajärjestelmä vaikuttaa joukkotiedo-

tukseen *hegemonian* välityksellä, hegemonian tutkimus kohoaa tärkeäksi tehtäväksi. [...]

Kuten Varis (1971 b, 38) on huomauttanut, hegemoniaa ei voida tutkia laboratorio-oloissa. Kuitenkin on tuki mahdollisuuksia hegemonian tutkimiseen. Olemassa olevien mielipidetutkimusten järjestelmällinen inventoiminen avaa yhden tien ja uusien, nimenomaan hegemonian näkökulmasta suunniteltujen mielipidetutkimusten tekeminen toisen. Ihmisten mielipiteiden ja joukkotiedotuksen sisällön vertaileminen - joko poikileikkauksena tai tietyllä aikavälillä - on omiaan syventämään tietoja puheena olevasta ilmiöstä. Mainitusta vertailuasetelmasta on kysymys Pietilän (1972) tutkimuksessa, jossa selvitetään sanomalehtien kirjoittelun vaikutusta ihmisten Yleisradiota koskeviin mielipiteisiin.

Hegemoniaa ei ole ymmärrettävä liian kaavamaisesti ilmiöksi. Ei liene hedelmällistä puhua esim. "porvarillisesta hegemoniasta" jonakin, joka ilmenee samanlaisena kaikissa yhteiskunnissa joissatuotantovälineet ovat pääosin yksityisomistuksessa. Kaikki nämä yhteiskunnat kattavassa korkeimman abstraktiotason hegemoniassa lienee myös yhteisiä piirteitä, mutta yhtä kiintoisia kuin ne ovat eri yhteiskuntien väliset erot jotka johtuvat historiallisista tekijöistä, kehitysteesta yms.² Pienen viitteen näistä eroista antaa Lundinin (1971, 133) tieto siitä, että yhdysvaltalaisen sarjakuvien "poliittisesti sopimattomia" jaksoja karsitaan tai muokataan Ruotsissa. Käytännön havaintojen mukaan näin menetellään myös esim. valittaessa tv-sarjafilmejä suomalaiselle katsojakunnalle. Mikäli joukkotiedotusinstituutioiden toiminta tunnettaisiin nykyistä paremmin, vastaavia esimerkkejä saattaisi olla tiedossa enemmän. Nykyiselläänkään niitä tuskin voidaan tulkita muuten kuin viittaamalla yhdysvaltalaisen ja pohjoismaisten hegemonisten käsitysten välisiin eroihin.

Niin ikään on muistettava hegemonian muuttuvuus: yhteiskunta on kokonaisvaltainen ilmiö jossa "kaikki vaikuttaa kaikkeen", ja yhteiskunnan siirtyessä kehitysvaiheesta toiseen - talous- ja yhteiskuntajärjestelmän silti muuttumatta - myös hegemonisissa käsityksissä tapahtuu muutoksia. Tätä kuvastavat eräät kirjallisuudessa vilahtavat tiedot siitä, miten joukkotiedotuksen indoktrinaatiosisältö eräiden yksityiskohdientien osalta on esim. vuosikymmenien aikavälillä muuttunut (ks. esim. Albinsson 1962, 53-56, Denney 1963 ja McDonald 1957, 66-67). (On mahdollista että esim. Yhdysvaltain Vietnamin-poliittikkaa koskevat hegemoniset käsitykset pohjoismaissa ovat muuttuneet varsin lyhyessäkin ajassa ja tämä heijastuu myös näiden maiden joukkotiedotuksesta - joka osaltaan on myös edistänyt muutosta. Aiemmin mainitut Westerståhlin tutkimustulokset ruotsalaisen joukkotiedotuksen Vietnamin-uutisista antavat tästä viitteitä.)

Myös hegemonian muuttumista ja muutosten ilmenemismuotoja joukkotiedotuksessa olisi tietenkin tutkittava järjestelmälli-

sesti. Tätä ilmiökimppua koskevat tiedot eri ajankohdilta terävöittäisivät olennaisesti kuvaa joukkotiedotuksen ja yhteiskunnan suhteista.

Tässä hahmotellun tutkimusohjelman toteuttamista vaikeuttavat epäilemättä useat ratkaisemattomat ongelmat. Osa niistä on luonteeltaan teoreettisia ja käsitteellisiä. Niihin törmäsi Yleisradion PTS-elin vuonna 1970, jolloin tv-ohjelmanevosto oli kiinnostunut "television väriä" kokonaisvaltaisesti selvittävän tutkimuksen teettämisestä, mikä asiallisesti olisi edellyttänyt paitsi ohjelmiston propaganda- myös sen indoktrinaatiosisällön tutkimista. PTS-elimien vastauksessa todettiin mm.:

"... 'värillisyyden' tutkiminen käytännössä tulisi osoittautumaan lähes mahdottomaksi, koska olisi tuskin mahdollista päästä yksimielisyyteen siitä, mitä 'väriä' mikin näkökohta ohjelmissa merkitsee. Onhan tutkimuksissa osoittautunut, että ihmisten yhteiskunnalliset perusnäkemykset eivät suinkaan johdonmukaisesti heijastu siinä, miten he suhtautuvat yksityisiin elämänilmiöihin, mm. tv-ohjelmiin. 'Värillisyyden' sisällönanalyysia ei toisin sanoen voisi perustaa kovin selkeälle käsiteanalyysille; sellaisesta muodostuisi todennäköisesti vain enemmän tai vähemmän sattumanvaraisiin näkökohtiin keskittyvä hyvin kiistanalainen selvitys." (Lausunto kokonaisuutena ks. Nordenstreng 1970 b, liite 2.)

Se että puheena olevan tyyppistä kokonaiskartoitusta ei nykyisellään kyettäisi perustamaan kovin selkeälle käsiteanalyysille ei tietenkään merkitse sitä, etteikö käsiteanalyysin tietä voisi ja kannattaisi pyrkiä etenemään kohti vielä kaukaista päämäärää: sitä että joukkotiedotuksen sisällön arvosuuntauksia kyettäisiin tutkimaan kokonaisvaltaisesti, ei vain joihinkin osa-alueisiin tai osaongelmiin pitäytyen.

Indoktrinaation tutkijan on syytä suhtautua ennakkoluulottomasti myös niihin mahdollisuuksiin, joita *ymmärtävän sosiologian* tyyppinen tutkimusote tarjoaa *selittävän sosiologian* rinnalla. Samaa asiaan on ohimennen viitannut joukkotiedotuksen tutkimuksen uusinta kehitysvaihetta edustava Halloran (1971, 5).³

Ymmärtävän tutkimusotteen avulla on mahdollista hankkia muilla keinoin saavuttamatonta tietoa indoktrinaation prosessin eräistä vaiheista. Kysymykseen tulee sekä joukkotiedotusinstituutioiden päätöksentekijöiden ja toimittajien että joukkotiedotuksen vastaanottajien ajattelutavan ja toiminnan tutkiminen heidän omassa miljöössään ja heille tyypillisissä arkipäivän tilanteissa. Houkutteleva on ajatus tutkia ensiksi mainitun osapuolen, sanoman lähettäjien omaa maailmankuvaa ja sen heijastumista heidän työhönsä ymmärtävän sosiologian keinoin, mm. sen harhakäsityksen torjumiseksi että joukkotiedotuksen sisältämä indoktrinaatio useimmiten olisi lähettäjien tie-

dostamaa ja siis intentionaalinen, tahallinen ilmiö (vrt. Schrammin 1964, 36, näkemystä jonka mukaan joukkotiedotus manipuloi vain silloin kun sen vallankäyttäjät haluavat sen manipuloivan). Yhtä houkutteleva on ajatus tutkia joukkotiedotuksen vastaanottajia vastaanottotilanteessa ja ymmärtävän sosiologian keinoin kartoittaa vastaanottoprosessia ja siinä ilmeneviä mekanismeja. Tästä mahdollisuudesta antaa viitteitä Peltolan (1970) raportti vuoden 1970 tv-vaalikeskustelujen yleisön reaktioista.

2 Indoktrinaation tutkimus ja arvopäämäärät

Joukkotiedotuksen tutkimuksessa on usein pohdittu kysymystä, heijastaako joukkotiedotus ensi sijassa sitä yhteiskuntaa joka sen tuottaa vai vaikuttaako se tähän yhteiskuntaan (ks. esim. Pietilä 1969 b, 27-28). Kysymys tuntuu liian ylimalkaiselta. Sen täsmentämiseksi on joukkotiedotus nähtävä kokonaisilmiönä joka

1. heijastaa olemassa olevaa yhteiskuntaa oikein hiotun, vääristämättömän peilin tavoin,
2. vääristää kuvaa olemassa olevasta yhteiskunnasta väärin hiotun peilin tavoin sekä
3. vaikuttaa yhteiskuntaan.

On riittävästi näyttöä siitä, että tietyissä tilanteissa ja tietyillä edellytyksillä kukin mainituista kolmesta joukkotiedotuksen toimintasuunnasta toteutuu. Sitä paitsi nämä toimintasuunnat kietoutuvat toisiinsa. Silloin kun joukkotiedotus indoktrinaatiosisällössään heijastaa olemassa olevaa yhteiskuntaa, tämä heijastusilmiö johtaa tiettyjen mekanismien välityksellä myös tiettyyn vaikutukseen. Samoin käy silloin kun joukkotiedotus antaa vääristävän kuvan yhteiskunnasta. Aiemmin esitettyihin sisällönanalyttisiin tutkimustuloksiin viitaten voidaan esim. sanoa, että pohjoismaisen joukkotiedotuksen sisältämä viihde ja mainonta heijastanevat sukupuolirooleja sellaisina kuin ne näissä yhteiskunnissa paljolti yhä ovat. Sitä vastoin viihde ja mainonta vääristävät kuvaa näiden yhteiskuntien kerrostuneisuudesta liikakorostamalla keskiluokan osuutta työväenluokan osuuden kustannuksella. Jos joukkotiedotuksen indoktrinaatiosisältö tunnettaisiin nykyistä paremmin, olisi mahdollista verrata joukkotiedotuksen antamaa kuvaa yhteiskunnasta tutkimustulosten paljastamaan "todelliseen" yhteiskuntaan.

Epäilemättä voidaan pohtia normatiivista kysymystä siitä, miten joukkotiedotuksen pitäisi myös indoktrinaatiosisällössään välittää kuvaa yhteiskunnasta, heijastamalla yhteiskuntaa maksimaalisen todenmukaisesti vai miten. Se miten itse kukin vastaa tähän kysymykseen palautunee viime kädessä hänen koko maailmankatsomukseensa. Tutkimus voi helpottaa vastauksen antamista tarjoamalla tietoa siitä mitä minkinsisältöisestä joukkotiedotuksesta seuraa, ts. miten mikin sisältö vaikut-

taa milläkin edellytyksellä. Tällä tavoin myös indoktrinaation tutkimus osana koko tiedotusopillista tutkimusta voi tuoda panoksensa meillä Suomessa tätä nykyä vilkkaana käytävään joukkotiedostusta koskevaan keskusteluun.

Toinen, harvinaisempi näkökulma indoktrinaation tutkimuksen ja arvopäämäärien väliseen suhteeseen on kuitenkin vähintään yhtä tärkeä. Peters (1965, 54) huomauttaa elokuvakasvatusta koskevassa kirjassaan, että elokuvan keinojen tuntemus saattaa vapauttaa nuoria katsojia elokuvan "suunnattomasta tunteenomaisesta vaikutuksesta". Tätä ajatusta voidaan yleistää. Joukkotiedotuksen keinojen tuntemus ylimalkaan saattaa vapauttaa vastaanottajia ainakin osasta joukkotiedotuksen tiedostamatonta vaikutusta.

Yhteiskunnallisten arvopäämäärien kannalta ei tietenkään ole samantekevää, missä määrin joukkotiedotus vaikuttaa avoimesti eli propagandan keinoin ja missä määrin piilevästi eli indoktrinaation keinoin. Niin eri tavoin kuin käsite *demokratia* yhteiskunnan eri ryhmissä ymmärretäänkin, suunnilleen yhtä mieltä oltaneen periaatteessa siitä että demokraattisten arvopäämäärien kannalta toivottava on mahdollisimman tiedostava yksilö, joka tiedostaa mm. sen miten hänen tietoihinsa, mielipiteisiinsä, asenteisiinsa ja arvoihinsa on vaikuttettu ja vaikutetaan. Kehitys kohti korkeampaa tiedostamisastetta ei varmaan ole edes mahdollinen ilman joukkotiedotuksen indoktrinaatiomekanismien ja -sisällön tiedostamista. Tästä näkökulmasta katsottuna indoktrinaation tutkimuksella ja tutkitun tiedon levittämisellä on mahdollista edistää demokraattisia arvopäämääriä.

Viitteet

Hemänuksen kirjoituksen lähde: Indoktrinaatio joukkotiedotuksessa. *Tampereen yliopisto, tiedotustutkimuksen laitos, monistesarja*, nro 9, 1972, s. 145-154.

¹Madsen (1968a, 150-151) korostaa että uusien deduktiivisten oppimisteorioiden perustana ovat tilastolliset lainalaisuudet: "On siis jätetty ankaraa, absoluuttista syy-yhteyttä ilmaisevien lainalaisuuksien muotoiluilyitykset ('determinismi'). ...Tämä muutos merkitsee vain sitä, että periaatteessa myönnetään, että hypoteeseja tai lainalaisuuksia käyttäytymisen ja sitä aiheuttavien prosessien syy-yhteyksistä on muotoiltavissa vain määrättyllä todennäköisyydellä." Ilmeisesti samasta on kysymys myös indoktrinoivan joukkotiedotuksen vaikutuksessa: lainalaisuudet pätevät tietyllä todennäköisyydellä.

²Korostettakoon vielä kerran että olisi tärkeä tutkia myös sosialististen maiden joukkotiedotuksen sisältämää indoktrinaatiota.

³Omalli kohdallani lienee [...] tutkimuksen tekemistä edistänyt "sisältä päin" hankittu "ymmärtävä" tieto, joka pohjautuu kokemuksiin uutistyydytyksestä vuosina 1953-56, mainostekstien kirjoittamisesta vuosina 1956-63 sekä viihteellisten viikkolehdistöjen kirjoittamisesta vuosina 1957-61.

Kirjallisuus

- ALBINSSON, Göran. *Svensk populärpress 1931-61. Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys*. Uppsala, 1962.
- ALLARDT, E. & LITTUNEN, Y. *Sosiologia*. Porvoo, 1961.
- BORG, Olavi. Sisällönanalyysin tavoitteista ja metodisista pulmista. *Tampereen Yliopiston Tutkimuslaitos, monistesarja*, nro 42, 1968.
- DENNEY, Reuel. The revolt against naturalism. Teoksessa WHITE, D.M. & ABEL, R.H. (eds.). *The funnies. An American idiom*. Glencoe, 1963.
- ESKOLA, Antti. *Sosiaalipsykologia*. Helsinki, 1971
- FURHOFF, Lars. Journalistutbildning - mellan två skolar. Särtryck ur *Ur ekonomiskhistorisk synvinkel. Festskrift tillägnad professor Karl-Gustaf Hildebrand 25.4.1971*.
- HALLORAN, James. Studying the impact of mass media. *Tampereen ja Helsingin yliopistoissa syyskuussa 1971 pidettyjen esitelmien tiivistelmä*. (Kopio tekiijällä.)
- HEMÄNUS, Pertti. Massmediaforskningen in Finland. *Statsvetenskaplig Tidsskrift*, (3), 1971c.
- HOLSTI, Ole R. Content analysis. Teoksessa LINDZEY, G. & ARONSON, E. (eds.). *The handbook of social psychology. Part two*. Reading etc., 1968.
- LUNDIN, Bo. *Salongbödlarna och andra betraktelser på temat värderingar i populärlitteraturen*. Lund, 1971.
- MADSEN, K.B. Yleinen psykologia. Oppiminen, muisti, unohtaminen ym. *Helsingin yliopisto*, 1968.
- MCDONALD, Dwight. A theory of mass culture. Teoksessa ROSENBERG, B. & WHITE, D.M. (eds.). *Mass culture. The popular arts in America*. Glencoe, 1957.
- NORDENSTRENG, Kaarle. Tutkimuskohteena radio ja televisio. Tiedotusopillisia lähestymistapoja. *Tampereen yliopisto, kommunikaatiotutkimuksen laitos, monistesarja*, nro 3, 1970b.
- NOWAK, K. & CARLMAN, B. & WÄRNERYD, K-E. *Masskommunikation och åsiktsförändringar*. Stockholm, 1968.
- NUMMENMAA, T. & TAKALA, M. & von WRIGHT, J.M.M. *Kokeellinen psykologia*. Keuruu, 1966.
- NUPPONEN, Ritva. Mallioppiminen ja sosiaalisten mallien vaikutukset. *Tampereen yliopisto, psykologian laitos, tutkimuksia* nro 40, 1969.
- PELTOLA, Pekka. Raportti vaalikeskustelujen vaiheilta. *Yleisradion PTS-elimien moniste*. Helsinki, 1970.
- PETERS, J.M.I. *Johdatusta elokuvakasvatukseen*. Helsinki, 1965.
- PIETILÄ, Veikko. Johdatusta sisällön erittelyyn. Osa I. *Tampereen yliopisto, tutkimuslaitos, opetusmonistesarja*, nro 8, 1969b.
- PIETILÄ, Veikko. Lehdistökirjoittelu ja mielipiteenmuodostus. Tutkimus lehdistökirjoittelun vaikutuksista yleisön käsityksiin Yleisradion ohjelmapolitiikan oikeisto- tai vasemmistosuuntaisuudesta 1960-luvun loppuvuosina. *Tampereen yliopisto, tutkimuslaitos, sarja A*, nro 41, 1972.
- SCHRAMM, Wilbur. *Mass media and national development. The role of information in the developing countries*. Stanford, 1964.
- VARIS, Tapio. Ideologia ja tiedonvälityksen loukkaavuus. Tutkimus yhteiskunnallisesta tajunnasta ja loukkaavien televisio- ja radio-ohjelmien havaitsemisesta. *Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, monistesarja*, nro 7, 1971b.
- WÄCHTER, Michaël. *Aivopesu. Tutkielma käyttäytymisen valvonnasta*. Jyväskylä, 1968.